

การเสด็จไปโปรดบุคคลของพระพุทธเจ้า

The Buddha's Compassionate Outreach to Beings

¹พีรพันธ์ วรชาติเดชชัย¹Peeraphun Worachatdejchai¹นักวิชาการอิสระ¹Independent Scholar¹Corresponding Author's Email: peeraphun@hotmail.com

Received: August 26, 2026; Revised: May 18, 2026; Accepted: May 24, 2026

บทคัดย่อ

พุทธกิจที่สำคัญประการหนึ่งในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระศาสดามุนี คือ การตรวจดูสัตว์โลก ด้วยอินทรีย์ปโรปริยัตตญาณ (ความรู้ในความแก่กล้าแห่งอินทรีย์ของสัตว์ทั้งหลาย) และอาสยานุสยญาณ (ความรู้ในอริยาศัยและอนุสัยของสัตว์ทั้งหลาย) หากบุคคลใดปรากฏอยู่ในขอบข่ายแห่งพระสัพพัญญุตญาณ พระองค์จะเสด็จไปโปรดด้วยพระกรุณา เพื่อชี้ทางให้บุคคลนั้นดำรงตนอยู่ในศีล 5 ถึงไตรสรณคมน์เป็นที่พึ่ง ที่ระลึก ตลอดจนถึงบรรลุเป็นพระอริยบุคคลชั้นต่างๆ ทรงบำเพ็ญโลกัตถจริยา คือ บำเพ็ญประโยชน์แก่มหาชน อย่างสมบูรณ์ โดยไม่เลือกชั้นวรรณะหรือฐานะทางสังคม อย่างไรก็ตามมีคำถามเกิดขึ้นว่า เหตุใดพระเจ้าอชาตศัตรูพระราชโอรสแห่งพระเจ้าพิมพิสาร ผู้เป็นโยมอุปถัมภ์ที่ใกล้ชิดกับพระองค์ กลับไม่ได้รับพระมหากรุณาธิคุณนั้น ต่างจากอหิงสกะ (องคุลิมาล) บุตรนายภคควะบุโรหิตในราชสำนักของพระเจ้าปเสนทิโกศล ที่เสด็จไปโปรดให้รอดพ้นจากการทำอนันตริยกรรม จากการศึกษานิชชานได้ว่า ปัจจัยแวดล้อมต่างๆ เช่น พระชนมายุของพระพุทธเจ้า, ศรัทธาและการสั่งสมบารมี, วิบากกรรมของบุคคล รวมถึงสถานการณ์ด้านการเมืองการปกครองในสมัยนั้น ปัจจัยเหล่านี้อาจมีส่วนในการตัดสินใจเสด็จไปโปรดบุคคลของพระองค์ในแต่ละกรณี

คำสำคัญ: พุทธกิจ; อหิงสกมาณพ; อชาตศัตรู; อนันตริยกรรม

Abstract

One of the significant undertakings in the dissemination of Buddhism by the Śākyamuni Buddha was His employment of the indriyaparopariyattiñāṇa (the knowledge of others' spiritual faculties) and the āsayānusayañāṇa (the knowledge of latent tendencies), through which He discerned the spiritual capacities and inclinations of individuals. When a person appeared within the scope of His enlightened knowledge, the Buddha would approach them with compassion, guiding them toward moral integrity through the observance of the Five Precepts, the Three Refuges, or even the attainment of stages of noble sainthood (ariyapuggala). His enactment of lokatthacariya-working for the benefit of the world-was

carried out indiscriminately across all castes and social classes. However, a question arises : why did King Ajātasattu, the son of King Bimbisāra-a devoted lay supporter of the Buddha-not receive such compassionate guidance, while Aṅgulimāla, the son of the court Brahmin of King Pasenadi of Kosala, was personally sought out by the Buddha and saved from committing ānantarika-kamma (heinous offenses with immediate retribution)? This study suggests that several contextual factors-such as the Buddha's age, the individual's faith and merit accumulation, karmic retribution, and even the political climate of the time -may have influenced, to some extent, the Buddha's discernment in approaching particular individuals under specific circumstances.

Keywords: Buddha's activities; Aṅgulimāla; Ajātasattu; Ānantarika-Karma

บทนำ

ในภายหลังที่พระพุทธองค์ทรงบรรลุอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณแล้ว เป้าหมายสูงสุดที่ทรงยึดถือตลอดพระชนม์ชีพ คือมุ่งประกาศธรรมที่ทรงตรัสรู้ เพื่อเกื้อกูลอำนวยผลเป็นความสุขแก่เหล่ามหาชน ทั้งในโลกนี้และโลกหน้าผ่าน “พุทธจริยา 3 ประการ” โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือ โลกัตถจริยา หรือการบำเพ็ญประโยชน์ ต่อชาวโลก ที่ทรงมีพุทธกิจประจำวัน 5 ประการ คือ กิจในปุเรภัต ทรงเสด็จออกบิณฑบาตเพื่อโปรดสัตว์โลก ผู้ต้องการบุญ กิจในปัจฉาภัต ทรงแสดงธรรมแก่ชาวบ้านที่มาเข้าเฝ้า กิจในปุริมยาม ทรงแสดงธรรมตอบปัญหา ประทานพระโอวาท และให้กัมมัญฐานแก่ภิกษุทั้งหลาย กิจในมัชฌิมยาม ทรงแสดงธรรมแก่เทวดาที่มาเข้าเฝ้า กิจในปัจฉิมยาม ทรงเสด็จจจกรม พักผ่อนพระวรกาย ในเวลาใกล้รุ่งจะทรงตรวจดูสัตว์โลกด้วยพุทธจักขุ บุคคลใดที่ปรากฏอยู่ในข่ายพระญาณ พระองค์จะเสด็จไปโปรดเพื่อให้ได้รับผลตามสมควรแก่อุปนิสัยบารมีของ คนเหล่านั้น พุทธกิจในแต่ละวันตั้งแต่เช้ามีตจนตีกต้นจึงมิใช่เพียงกิจวัตรประจำวัน แต่คือการอุทิศพระวรกาย เพื่อส่องสว่างนำทางแก่เหล่าเวไนยสัตว์ให้พ้นจากความมืดบอด

อย่างไรก็ตาม ท่ามกลางพระมหากรุณาที่แผ่ไพศาลนั้น กลับมีประเด็นที่น่าสนใจในกรณีของอหิงสกะ และพระเจ้าอชาตศัตรู ว่า “ปัจจัยใดมีผลต่อการเสด็จไปโปรดบุคคลของพระองค์?” เมื่อพระองค์ได้เสด็จไป ขวางทางสู่รกรของ “อหิงสกะ” บุตรปุโรหิตผู้กำลังจะกระทำอนัตริยกรรมด้วยการฆ่ามารดา ในขณะที่ “พระเจ้าอชาตศัตรู” ผู้ซึ่งพระเจ้าพิมพิสารพระราชบิดาเป็นถึงพระโสดาบันและโยมอุปัฏฐากผู้ใกล้ชิด กลับไม่ได้รับพระกรุณาให้ทรงมาหยุดยั้งการทำปิตุฆาต (ฆ่าพ่อ) ทั้งที่บุคคลทั้งสองมีแนวโน้มที่จะทำความผิดร้ายแรงในระดับ “ครุกรรม” เช่นเดียวกัน ซึ่งเป็นประเด็นที่ชวนให้ตั้งคำถามว่า เหตุใด “โจรผู้โหดเหี้ยม” จึงได้รับโอกาสในการพลิกชีวิตก่อนที่จะสายเกินไป แต่ “กษัตริย์ผู้ใกล้ชิด” กลับต้องตกอยู่ในวังวนแห่งบาปมหันต์?

ด้วยเหตุนี้ บทความนี้จึงมีความประสงค์ที่จะศึกษาแง่มุมของ ครุกรรม (อนัตริยกรรม) ผ่านการวิเคราะห์ประวัติและอุปนิสัยบารมีของบุคคลทั้งสอง เพื่อหาคำตอบว่า เหตุใดจึงทรง “อนุเคราะห์” แก่บุคคลหนึ่ง แต่ทรง “รอคอยเวลา” สำหรับอีกคนหนึ่ง? ซึ่งจะช่วยให้เข้าใจเงื่อนไขสำคัญในการเสด็จโปรดสัตว์โลกของพระองค์ ตลอดจนจนถึงกรรมที่เป็นครุกรรมและการให้ผลของกรรมอย่างลึกซึ้งยิ่งขึ้น

นิยามแห่งกรรม

ในทางพระพุทธศาสนา “กรรม” มิได้ให้ผลอย่างไม่มีที่มาที่ไป แต่มีลำดับการให้ผลที่ชัดเจน ตามน้ำหนักและความเข้มข้นของเจตนา ดังนั้น ก่อนวิเคราะห์ว่าเหตุใดคนหนึ่งจึงได้รับพระกรุณาจนได้บรรลุผลสูงสุด ส่วนอีกคนหนึ่งกลับต้องเข้าสู่หนทางแห่งอกุศลวิบากร้ายแรงเพียงลำพัง จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องทำความเข้าใจเรื่อง “กรรม” และการให้ผล โดยเฉพาะอย่างยิ่ง “อนันตริยกรรม” ซึ่งเป็นกรรมฝ่ายอกุศล ที่มีคุณลักษณะพิเศษคือเป็น “นิยตกรรม” หรือกรรมที่ให้ผลแน่นอนในภพถัดไป โดยไม่มีกรรมอื่นใดมาคั่นหรือขัดขวางได้ ผลของกรรมนี้ไม่ได้ทำหน้าที่เพียงการลงทัณฑ์ในอบายภูมิเท่านั้น แต่ยังทำหน้าที่เป็นศิลาแห่งทึบที่ปิดกั้นการบรรลุมรรคผลนิพพานอย่างเด็ดขาดของบุคคลในชาตินั้นๆ ซึ่งอาจเป็นตัวแปรหนึ่งที่มีความสำคัญในการพิจารณาเสด็จไปโปรดบุคคลของพระองค์

คำว่า กรรม มาจากคำว่า ครุ กับ กम्म ครุ แปลว่า หนัก กรรม หมายถึงการกระทำที่ประกอบด้วยเจตนา กรรม หมายถึง การกระทำที่หนักยิ่งซึ่งบุคคลได้กระทำ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต) (2553) ให้ความหมายของอนันตริยกรรมว่า เป็นกรรมที่เป็นบาปหนัก ตัดทางสวรรค์ ตัดทางนิพพาน ให้ผลเป็นความเดือดร้อนไม่เว้นระยะเลย เป็นกรรมที่สามารถให้ผลแก่บุคคลผู้เป็นเจ้าของกรรมในชาติที่ 2 โดยที่กรรมอื่นๆ ไม่สามารถห้ามการให้ผลได้ มี 2 ฝ่าย คือ กรรมที่เป็นฝ่ายกุศล ได้แก่ มหัคคตกุศลกรรม คือการได้มานสมาบัติ และกรรมที่เป็นฝ่ายอกุศล ได้แก่ อนันตริยกรรม มี 5 ประเภท คือ 1. มาตุฆาต-ฆ่ามารดา, 2. ปิตุฆาต-ฆ่าบิดา, 3. อรหันตฆาต-ฆ่าพระอรหันต์, 4. โลหิตุปบาท-ประทุษร้ายพระพุทธเจ้าจนหือพระโลหิต, 5. สังฆเภท-ทำลายสงฆ์ให้แตกกัน เป็นกรรมฝ่ายอกุศลที่มีสภาพเป็นความชั่ว ให้ผลแน่นอนในลำดับแห่งจุติ ติดต่อกันไม่มียุคแห่งคั่น หากภิกษุทำอนันตริกรรมอย่างใดอย่างหนึ่งแล้ว จะไม่สามารถบวชเข้ามาเป็นภิกษุได้อีก เพราะเป็นผู้ต้องปาราชิก สำหรับฆราวาสนั้นในชาติที่ยังมีชีวิตอยู่ จะไม่สามารถบรรลุมรรคผลได้เลยตลอดชีวิต อนันตริยกรรมจึงเป็นสัคคาวรณ์ คือกรรมชั่วที่เมื่อทำแล้ว มีผลให้ผู้ทำหมดโอกาสที่จะได้ไปเกิด ในสุคติภูมิ และเป็นมัคคาวรณ์ คือ กรรมชั่วที่เมื่อทำแล้ว มีผลให้ผู้ทำหมดโอกาสที่จะได้บรรลุมรรคผล

ผู้ทำอนันตริกรรมภายหลังจากตายจะต้องรับโทษในนรกทันที โดยไม่มีผ่อนผันหรือหยุดพักแม้แต่วินาทีเดียว ได้รับทุกขเวทนาอย่างแสนสาหัสยาวนานจนไม่อาจนับได้ เช่น พระเทวทัต นันทมาณพ นันทยกษัตริย์นางจิญจมาณวิกา พระเจ้าสุปปพุทธะ เป็นต้น พระสังฆธรรมโชติกะอธิบายว่าอนันตริยกรรมหรืออกุศลกรรมนี้ แม้ว่าตนไม่อาจเป็นผู้ส่งผลแต่ยังมีฐานะเป็นอุปถัมภ์กรรม คือยังตามให้ผลในภายหลังได้ ต่างจากมหัคคตกุศลกรรมที่เมื่อตนไม่มีโอกาสส่งผลจะเป็นอโหสิกรรมคือไม่ให้ผล ไม่มีฐานะเป็นอุปถัมภ์กรรม

คัมภีร์มโนรถปुरुณี กล่าวว่า อนันตริยกรรมทั้ง 5 นี้ สังฆเภทเป็นกรรมที่ให้ผลก่อน, ถ้าสังฆเภทไม่มีเหลือแต่กรรมทั้ง 4 โลหิตุปบาท จะให้ผลก่อน, ถ้าไม่มีโลหิตุปบาท เหลือแต่กรรมทั้ง 3 อรหันตฆาตจะให้ผลก่อน, ถ้าไม่มีกรรมดังกล่าวแล้วทั้ง 3 มีแต่มาตุฆาตและปิตุฆาต การให้ผลย่อมแล้วแต่มารดาหรือบิดา กล่าวคือถ้าบิดาเป็นผู้มีศีล มารดาเป็นผู้มีศีลหรือมีศีลต่ำกว่าบิดา ปิตุฆาตย่อมให้ผล, ถ้ามารดาเป็นผู้มีศีล มาตุฆาตย่อมให้ผล, แม้เมื่อบิดามารดาเป็นผู้เสมอกันโดยศีลหรือโดยทุศีล มาตุฆาตเท่านั้นย่อมให้ผลด้วยอำนาจปฏิสนธิเนื่องจากการดาเป็นผู้ทำสิ่งที่ทำได้ยาก ทั้งเป็นผู้มีอุปการะแก่บุตรทั้งหลาย ทั้งนี้อนันตริยกรรม 4 ประการแรกเป็นสาธารณะอนันตริยกรรม คือเป็นอนันตริยกรรมที่ทั่วไปแก่บรรพชิตและคฤหัสถ์ทั้งหลาย หมายความว่า

คฤหัสถ์ก็ทำได้ บรรพชิตก็ทำได้ ส่วนอนันตริยกรรมประการสุดท้ายคือสังฆเภท เป็นอาชารณะอนันตริยกรรม คืออนันตริยกรรมที่ไม่ทั่วไป หมายความว่าภิกษุหรือบรรพชิตเท่านั้น ที่จะทำสังฆเภทอนันตริยกรรมนี้ได้ บุคคลอื่นใดที่มีชีพเป็นภิกษุไม่มีโอกาสที่จะทำอนันตริยกรรมข้อนี้ได้เลย (อังคุตตรนิกาย เอกกนิบาต อรรถกถา) ดังที่ตรัสไว้ในสังฆราชา วินัยปิฎก จุลวรรค ความว่า

“อุบาลี ภิกษุณีทำลายสงฆ์ไม่ได้ ได้แต่พยายามทำลาย ลิกขมานาทำลายสงฆ์ไม่ได้ สามเณร ทำลายสงฆ์ไม่ได้ สามเณรีทำลายสงฆ์ไม่ได้ อุบาสกทำลายสงฆ์ไม่ได้ อุบาสิกาก็ทำลายสงฆ์ ไม่ได้ ได้แต่พยายามทำลาย. อุบาลี ปกัตตตภิกษุผู้มีสังวาสเสมอกันอยู่ในสมานสีมาย่อม ทำลายสงฆ์ได้” (วินัยปิฎก จุลวรรค)

ทั้งนี้ กรรมที่เกี่ยวข้องกับพระเจ้าอชาตศัตรูและอหิงสกะ เป็นกรรมที่อยู่ในกลุ่มของอนันตริยกรรม ที่ให้ผลรุนแรงและยาวนาน การล่วงอนันตริยกรรมจึงเป็นสิ่งที่อันตรายอย่างยิ่งต่อภพชาติของบุคคลนั้น ทำให้การเวียนว่ายอยู่ในสังสารวัฏต้องยืดยาวออกไป เหตุใดพระมหากษัตริย์ของพระพุทธเจ้าจึงแผ่ไปไม่ถึงพระเจ้าอชาตศัตรู จะได้ทำการศึกษาประวัติของท่านทั้งสองในหัวข้อต่อไป เพื่อหาเบื้องหลังการไม่เสด็จไปโปรดของพระองค์

ประวัติของอหิงสกะและพระเจ้าอชาตศัตรู

พระองค์คูลีมาลหรืออหิงสกะและพระเจ้าอชาตศัตรู เป็นบุคคลที่มีชื่อเสียงในสมัยพุทธกาล เรื่องราวของท่านทั้งสองนับเป็นสีสันในประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา ที่ถูกหยิบยกขึ้นมากล่าวถึงอยู่บ่อยครั้ง เนื่องจากเป็นตัวอย่างที่แสดงให้เห็นถึงความเปลี่ยนแปลงของบุคคล จากหน้ามือเป็นหลังมือ ที่เรียกว่ามีดมาสว่างไป หรือสวามมีดไป ทั้งสองท่านมีจุดเริ่มต้นที่คล้ายกัน คือเกิดในวรรณะสูง มีฐานะความเป็นอยู่ที่ดี ได้รับการศึกษาเล่าเรียนจากสำนักที่มีชื่อเสียงในขณะนั้น แต่จุดพลิกผันของชีวิตอยู่ที่ทั้งสองท่านขาดปัญญาในการเลือกคบบุคคล คือเลือกคบคนพาลเป็นมิตร และบูชาบุคคลที่ไม่ควรบูชา ซึ่งตรงข้ามกับสิ่งที่พระศาสดาทรงแสดงไว้ในมงคลสูตร ที่ทรงให้คบบัณฑิต บูชาบุคคลที่ควรบูชา (ขุททกนิกาย ขุททกปาฐะ) จึงต้องประสบกับผลกระทบที่ตนได้ทำไว้ แม้ว่าอหิงสกะจะเป็นบุคคลที่มีจิตใจอ่อนโยน ไม่ใช่คนหยาบช้ำเลือดเย็นมาแต่เดิม แต่เมื่อหลงบูชาเชื่อคำของอาจารย์โดยไม่ใคร่ครวญ จึงฆ่าคนเป็นจำนวนมาก ส่วนพระเจ้าอชาตศัตรูมีปกติเป็นคนมักใหญ่ใฝ่สูง เมื่อมาคลุกคลีกับพระเทวทัตต่างพากันชักชวนยอมตนรับใช้กิเลส สุดท้ายต้องไปสู่นรกทั้งศิษย์และอาจารย์ โดยประวัติความเป็นมาของท่านทั้งสองมีดังนี้.

1. ประวัติพระเจ้าอชาตศัตรู ในอรรถกถาสัมมัญญผลสูตร กล่าวว่า พระเจ้าอชาตศัตรูเป็นกษัตริย์องค์ที่ 3 แห่งแคว้นมคธ พระราชโอรสของพระเจ้าพิมพิสารกับพระนางเวเทหิ ผู้เป็นพระธิดาของพระเจ้ามหาโกศล แห่งแคว้นโกศล และเป็นพระภคินีของพระเจ้าปเสนทิโกศล ขึ้นครองราชย์โดยการปลงพระชนม์พระราชบิดาตามคำยุยงของพระเทวทัต ขณะเมื่อยังทรงอยู่ในพระครรภ์ พระมารดามีอาการแพ้ท้องประสงค์จะดื่มโลหิตจากพระพาลา (ต้นแขนขวา) ของพระสวามี แต่ไม่อาจบอกความประสงค์นี้แก่ใครได้ ร่างกายจึงชুবวม พระเจ้าพิมพิสารทราบความจึงรับสั่ง ให้กรีดพระพาลา รองพระโลหิตแล้วเจือด้วยน้ำให้พระนางเสวย อาการแพ้ท้องก็สงบระงับ เหล่าโหราจารย์ได้ทำนายว่าพระราชกุมารในครรภ์จะทำปิตุฆาต พระนางเวเทหิจึงพยายามที่จะทำลาย พระครรภ์หลายครั้ง และตั้งใจว่าหากประสูติพระโอรสออกมา ก็จะปลิดชีวิตทารกนั้น พระเจ้าพิม

พิสารต้องให้องครักษ์คอยเฝ้าไว้ ครั้นเมื่อประสูติแล้วพระบิดาทรงขนานพระนามว่า อชาตศัตรูกุมาร แต่พระพุทธรเจ้าทรงเรียกว่าเวเทหิบุตร (ทีฆนิกาย สมังคลวิลาสินี สิลขันธวรรค อรรถกถา)

เสถียรพงษ์ วรรณปก (2544) ให้ความเห็นว่า “ด้วยความรักลูก พระเจ้าพิมพิสารก็ไม่ได้สะทกสะท้านต่อ คำพยากรณ์ ยังคงเลี้ยงดูพระโอรสอย่างดี ทรงเชื่อในอานุภาพแห่งการฝึกอบรมว่าเด็กที่ได้รับการฝึกอบรมดี มีหรือจะกลายเป็นคนชั่ว ที่ทรงขนานพระนามว่า “อชาตศัตรู” (ผู้เกิดมาไม่เป็นศัตรู) ก็ด้วยความเชื่อเช่นนี้” ความรักที่พระเจ้าพิมพิสารทรงมีต่อพระเจ้าอชาตศัตรูนั้น มากล้นถึงกับกลืนหนองที่นิ้วของพระโอรส กล่าวคือในขณะที่ยังเป็นพระกุมารน้อย พระเจ้าอชาตศัตรูเป็นหนองที่นิ้ว กันแสงไม่หยุด นางนมจึงพาไปเข้าเฝ้าพระเจ้าพิมพิสารซึ่งประทับนั่งว่าราชการอยู่ ทรงปลอบโยน โดยทรงอมพระองคุลีที่เป็นหนองนั้นไว้ แผลได้แตกออก ทรงกลืนหนองและเลือดนั้นด้วยความรักในพระโอรส (ทีฆนิกาย สมังคลวิลาสินี สิลขันธวรรค อรรถกถา) เมื่อพระราชกุมารทรงเจริญวัยพอสมควร ทรงแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งอุปราช เป็นรัชทายาทเพื่อครองนครราชคฤห์สืบไป

ในอรรถกถาธรรมบทเรื่องพระโชติกเถระ ได้กล่าวถึงอุปนิสัยของพระเจ้าอชาตศัตรูเมื่อครั้งเป็น พระราชกุมาร สรุปความว่า ท่านโชติกะเป็นผู้ที่ได้กระทำบุญไว้ในกาลก่อนได้มาถือปฏิสนธิในตระกูลเศรษฐี ด้วยบุญที่ทำให้เกิดมานั้น ท้าวสักกะจึงต้องมานิรมิตปราสาท 7 ชั้น ที่สำเร็จด้วยแก้ว 7 ประการให้ อีกทั้งยังมีต้นกัลปพฤกษ์ ชุมทรัพย์ 4 ชุม มียักษ์ 7 ตน พร้อมทั้งบริวารคอยคุ้มครองรักษาประดุจ มีภรรยาที่เคยทำบุญ ไว้ด้วยกันมาเกิดเป็นหญิงในแคว้นอุตตรกุรุทวีป ท่านโชติกเศรษฐีได้แจกจ่ายเครื่องประดับจากต้นกัลปพฤกษ์และชุมทรัพย์แก่คนทั้งหลาย ชาวไปถึงพระเจ้าพิมพิสารจึงมีพระประสงค์จะทอดพระเนตรปราสาทของโชติกเศรษฐี ได้เสด็จไปพร้อมกับพระราชกุมารอชาตศัตรู เทียวชมปราสาท เมื่อพระกุมารได้ทอดพระเนตรเห็นปราสาทที่มีความสวยงามกว่าที่ประทับของพระองค์ จึงมีความคิดว่าเมื่อตนได้เป็นพระราชาจะยึดปราสาทนี้ มาเป็นของตน (ขุททกนิกาย ธรรมบท อรรถกถา) และเมื่อพระองค์เสด็จขึ้นครองราชย์ก็ทรงทำตามที่ตั้งใจไว้ คือเสด็จไปเพื่อจะยึดปราสาทของโชติกเศรษฐี กระทำการต่างๆ จนท่านเศรษฐีเกิดความสลดใจในกิริยาของพระราชา จึงขอบวช บำเพ็ญเพียรไม่นานก็บรรลุอรหัต สมบัติทั้งหลายก็อันตรธานหายไป เหล่าเทวดาก็นำภรรยาของท่านเศรษฐีกลับไปยังอุตตรกุรุทวีป (ขุททกนิกาย ธรรมบท อรรถกถา)

ระหว่างนั้นพระเทวทัตก็อยากเป็นใหญ่ ต้องการจะปกครองสงฆ์ วางแผนที่จะยึดอำนาจจากพระพุทธรเจ้า โดยใช้พระเจ้าอชาตศัตรูเป็นเครื่องมือ แสดงอิทธิปาฏิหาริย์ให้เจ้าชายเกิดความเลื่อมใส ด้วยการเนรมิตเพศของตนเป็นเด็กน้อยมีงูพันอยู่ที่เอว ไปปรากฏอยู่บนตักของพระเจ้าอชาตศัตรู พระองค์ทรงตกใจหวาดกลัว พระเทวทัตจึงเนรมิตกลับไปสู่ร่างเดิม เมื่อพระเจ้าอชาตศตรูทราบว่าเป็นพระเทวทัต ก็เกิดความเลื่อมใสอย่างยิ่ง เสด็จไปอุปัฏฐากทั้งเช้าและเย็นพร้อมด้วยภัตตาหาร 500 สำรับ (วินัยปิฎก จุฬวรรค) ต่อมาพระเทวทัตก็ยุยงให้ปลงพระชนม์พระราชบิดา ยึดราชสมบัติ ตั้งตนขึ้นเป็นกษัตริย์ครองนครราชคฤห์ ได้สำเร็จ อีกทั้งพระเจ้าอชาตศัตรู ยังสนับสนุนกำลังคนในการปลงพระชนม์พระพุทธรเจ้า ด้วยการส่งนายขมังธนูให้กับพระเทวทัต (วินัยปิฎก จุฬวรรค)

นอกจากนี้ในอรรถกถาสังกัจจายกยังได้กล่าวถึงอดีตของพระเจ้าอชาตศัตรู สรุปความโดยย่อดังนี้ เหล่าภิกษุได้สนทนากันถึงพระเจ้าอชาตศัตรู หลังจากที่พระองค์ได้ฟังสามัญญผลสูตร ทรงอยู่อย่างมีความสุข ได้

เพราะพระพุทธเจ้า พระองค์จึงทรงตรัสว่า “พระเจ้าอชาตศัตรูกระทำปิตุฆาต แล้วอยู่เป็นสุขสบายเพราะเรา ตลาศต แต่เฉพาะในบัดนี้เท่านั้นก็หาไม่ ถึงในกาลก่อนเธอก็ทำปิตุฆาตแล้ว อยู่อย่างมีความสุขสบายเพราะอาศัย เราเหมือนกัน” ทรงเล่าว่าในอดีตนั้นพระองค์ซึ่งเป็นพระโฬิสต์ว์เกิดเป็นบุตรของบุโรหิตของพระเจ้าพรหมทัต มีชื่อว่าสังกัจจกุมาร เป็นสหายกับพรหมทัตกุมาร เรียนศิลปะที่ตักสิลาเหมือนกัน เมื่อศึกษาจบแล้วพระราช ใต้ประธานตำแหน่งอุปราชแก่พรหมทัตกุมาร ต่อมาอุปราชพรหมทัตเกิดความโลภต้องการจะได้ราชสมบัติ จึง วางแผนปลงพระชนม์พระบิดาเพื่อยึดราชสมบัติ นำความไปปรึกษากับสังกัจจะ สังกัจจะได้อำปราชญ์อยู่ถึง 3 ครั้ง ก็ไม่เป็นผล จึงตัดสินใจออกบวชเป็นฤๅษีเพราะไม่อาจอยู่ร่วมกับคนพาลได้ หลังจากพระเจ้าพรหมทัตได้ขึ้น ครองราชย์ด้วยการปลงพระชนม์พระบิดาแล้ว ก็ไม่อาจที่จะอยู่เป็นสุขได้เลย จึงระลึกถึงพระโฬิสต์ว์ที่ออก บวชเป็นฤๅษี ได้ฟังเหตุอันเป็นอกุศลที่นำคนไปสู่รอกเบื้องต่ำและเหตุที่เป็นกุศลนำคนไปสู่เทวโลก ซึ่งเป็นผล ของกรรมชั่วและกรรมดีที่บุคคลได้ทำไว้ ฤๅษีแนะนำให้พระราชเจ้าตั้งใจประพฤติตนอยู่ในศีล 5 บำเพ็ญบุญด้วย การให้ทาน เป็นต้น จะสามารถบรรเทาความเดือดร้อนใจที่กระทำปิตุฆาตได้ ตั้งแต่นั้นมาพระราชเจ้าก็ได้รับ ความโปรดพระหฤทัย พระราชาในครั้งนั้นคือพระเจ้าอชาตศัตรู สังกัจจะบัณฑิตคือพระพุทธเจ้า (ขุททกนิยาย ชาดก สัมมูตติชาดก อรรถกถา)

ทั้งนี้ พระอรรถกถาจารย์ยังได้อธิบายไว้ในอรรถกถาสัมมุตติชาดก (ขุททกนิยาย เอกกนิบาตชาดก อรรถกถา) และอรรถกถาหริตมาตชาดก (ขุททกนิยาย ทุกนิบาตชาดก อรรถกถา) ว่าพระพุทธเจ้าและพระเจ้า อชาตศัตรูได้เคยเกิดร่วมกันมาในชาติต่าง ๆ อีกหลายชาติ

2. ประวัติอหิงสกะมาณพ ในอรรถกถาอังคุลิมาลสูตรกล่าวไว้ว่า ชื่อเดิมของอหิงสกะมาณพคือ “อหิงสกะ” แปลว่าผู้ไม่เบียดเบียนใคร เป็นบุตรของบุโรหิตในราชสำนักของพระเจ้าปเสนทิโกศล นามว่า “ภคคะ” มารดา มีนามว่านางมันตานี วันที่อหิงสกะคลอดจากครรภ์ อาวุธทั้งหลายในเมืองได้ถูกช่วงโซติขึ้น แม้แต่พระแสงของ พระราชาที่อยู่ในห้องบรรทมก็มีแสงรุ่งเรือง พราหมณ์ผู้เป็นบิดาได้ตรวจดูดาว จึงรู้ว่าบุตรของตนเกิดในฤกษ์ ดาวโจร ประสงค์จะ ฆ่าทั้ง แต่พระเจ้าปเสนทิโกศลได้ให้เลี้ยงไว้ อหิงสกะกุมารเป็นผู้ว่านอนสอนง่าย มี สติปัญญาดี บิดาจึงส่งไปศึกษาศิลปะวิทยาที่สำนักอาจารย์ทิศาปาโมกข์ เมืองตักสิลา ท่านสามารถเรียนได้ อย่างรวดเร็ว อีกทั้งยังเชื่อฟังคำสั่งสอน และปรนนิบัติอาจารย์เป็นอย่างดี จนเป็นที่รักใคร่ของอาจารย์ จนเป็น เหตุให้ศิษย์อื่นเกิดความริษยา ยุยงอาจารย์ว่าอหิงสกะคิดจะทำร้าย ด้วยความที่พราหมณ์อาจารย์มีนิสัยพาล ช่อนอยู่ หากไม่มีเหตุ มากระทบก็ยังคงเป็นคนดีอยู่ได้ แต่พอได้ศิษย์ที่มีความสามารถอย่างยอดเยี่ยมเช่นอหิง สกะมาเป็นศิษย์ ก็เป็นเหตุกระตุ้นความริษยาที่ซ่อนอยู่ในชั้นธรรมาสน์ ให้ออกมาคิดทุจริต จึงคิดจะกำจัดศิษย์ รักของตนเสีย โดยออกอุบายบอกกับอหิงสกะว่าถ้าประสงค์จะสำเร็จวิชาต้องฆ่าคนให้ได้ 1,000 คน เป็นค่า บุษาครุ อหิงสกะจึงถืออาวุธออกฆ่าคน แล้วตัดนิ้วหัวแม่มือ มาร้อยเป็นมัลลยคล้องคอ เพื่อเป็นเครื่องหมายว่า ได้ฆ่าไปแล้วกี่คน ด้วยเหตุนี้อหิงสกะจึงได้รับสมญานามว่าอหิงสกะมาณพ

เมื่อฆ่าจนครบ 999 คน นางมันตานีพราหมณ์รู้ว่าอหิงสกะเป็นบุตรชายของตน เกรงว่าจะถูกพระราช าบไปลงโทษตามกฎหมายบ้านเมือง จึงออกไปตามหาบุตรชาย และในวันนั้นพระพุทธเจ้าทรงตรวจดูสัตว์โลก ทรงเห็นอหิงสกะมาณพอยู่ในข่ายพระญาณ จึงทรงดำริว่า “เมื่อเราไปจักเป็นความสวัสดิ์แก่เธอ ผู้ที่อยู่ในป่าอันหา บ้านมิได้ ครั้นได้ฟังคาถาอันประกอบด้วยบท 4 ออกบวชในสำนักของเราแล้ว จักกระทำให้แจ้งซึ่งอภิญญา 6

ถ้าเราไม่ไป เธอจะผิดในมารดา จักเป็นผู้อันใครๆ ยกขึ้นไม่ได้ เราจักกระทำความสงเคราะห์เธอ” ดังนี้แล้วจึงเสด็จออกไปจากวิหารเพื่อไปโปรดโจรองคูลิมาล (มัชฌิมนิกาย มูลปณณาสก์ อรรถกถา)

เมื่อโจรองคูลิมาลได้พบกับพระพุทธเจ้า สติที่เคยหลงลืมไปเพราะถูกชักจูงโดยใช้วิชาเป็นเครื่องล่อ ทำให้หลงผิดก็กลับคืนมา เกิดความเลื่อมใสออกบวชเป็นพุทธสาวก โดยเป็นเอหิภิกขุอุปสัมปทาด้วยพระดำรัสว่า “เธอจงเป็นภิกษุมาเถิด ธรรมอันเรากล่าวไว้ดีแล้ว จงประพฤติพรหมจรรย์เพื่อทำที่สุดแห่งทุกข์โดยชอบเถิด” ท่านบำเพ็ญเพียรอยู่ไม่นานก็ได้บรรลุพระอรหันต์ ด้วยการทำให้เป็นอัปโพหาริก แปลว่า มีเหมือนไม่มี คือไม่นึกถึงอดีตที่ล่วงไปแล้ว ไม่นึกถึงอนาคตที่ยังมาไม่ถึงเป็นอารมณ์ ให้พิจารณาอารมณ์ที่เกิดขึ้นในปัจจุบัน และคำอุทานในขณะที่ท่านเสวยวิมุตติสุขนั้น ก็เป็นเครื่องยืนยันว่าท่านได้บรรลุพระอรหันต์เพราะพระพุทธเจ้าเสด็จไปโปรด ความว่า

“เมื่อก่อนเรามีชื่อว่าอหิงสกะ แต่ยังเบียดเบียน(ผู้อื่น)อยู่ วันนี้เรามีชื่อตรงความจริง เราไม่ เบียดเบียนใครๆ แล้ว เมื่อก่อนเราเป็นโจรปรากฏชื่อองคูลิมาล เรานั้นเมื่อถูกกิเลสดุจห้วงน้ำ ใหญ่พัดไปมา จึงได้ถึงพระพุทธเจ้าเป็นสรณะ เมื่อก่อนเรามีมือเปื้อนเลือด ปรากฏชื่อว่า องคูลิมาล ท่านจงดูการที่เราถึงพระพุทธเจ้าว่าเป็นสรณะ เราถอนตัณหาอันจะนำไปสู่ภพได้ แล้ว” (มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปณณาสก์)

นอกจากนี้อดีตชาติของพระองค์คูลิมาลยังปรากฏอยู่ในชาดกเรื่องต่างๆ ดังนี้

อรรถกถามหาสุตโสมชาดก กล่าวว่า เหล่าภิกษุได้สนทนากันถึงการที่พระพุทธเจ้าทรงปรารถนาอหิงสกมาณพผู้เป็นมหาโจรโดยไม่ต้องใช้ศัสตรา ทำให้สันผยศได้อย่างน่าอัศจรรย์ รับสั่งว่าเมื่อครั้งพระองค์บำเพ็ญ บุรพจริยาที่ปรารถนาพระองค์คูลิมาลนี้ได้ จึงทรงนำอดีตนิทานมาแสดง สรุปความว่า ในอดีตกาลพระโพธิสัตว์อุบัติในพระครรภ์ของพระอัครมเหสีแห่งพระเจ้าโกธิยะ ได้นามว่า สุตโสม เมื่อเจริญวัยพระราชบิดาได้ส่งให้ไปศึกษายังเมืองตักกสิลา ระหว่างทางได้พบกับพรหมทัตกุมาร โอรสของพระเจ้ากาสิ จึงทำมิตรภาพแก่กัน เมื่อจบการศึกษาแล้วเหล่าราชกุมารต่างกลับมายังพระนครขึ้นครองราชย์ต่อจากพระราชบิดา

พระเจ้าพรหมทัตเป็นผู้ที่ชอบเสวยเนื้อสัตว์ หากไม่มีเนื้อจะเสวยอาหารไม่ได้ วันหนึ่งเนื้อขาดตลาดคนทำเครื่องตันจึงนำเนื้อของคนตายมาปรุงเป็นอาหาร เมื่อพระเจ้าพรหมทัตได้เสวยก็ติดใจในรสเนื้อมนุษย์ จนไม่อาจเว้นได้ ให้คนทำเครื่องตันปรุงอาหารด้วยเนื้อมนุษย์ให้เสวยอยู่เสมอ โดยออกอุบายต่างๆ เพื่อจะนำเนื้อมนุษย์ มาปรุงอาหาร จนไม่อาจหาเนื้อมนุษย์ได้ พวกชาวบ้านต่างเดือดร้อนที่ญาติของตนได้หายไป จึงรวมตัวกันขอความช่วยเหลือจากพระราชบิดา แต่พระราชบิดาก็ไม่ใส่ใจ จึงพากันไปหากาฬหัตถิเสนาบติ ท่านสืบจนได้ความว่า พระราชาเป็นผู้ที่ประหารชีวิตประชาชน เพราะติดในรสเนื้อมนุษย์ ได้ขอให้เลิกการกระทำเช่นนี้เสีย พระราชาไม่อาจเลิกเสวยเนื้อมนุษย์ได้ จึงถูกเนรเทศออกจากวัง แล้วตั้งตนเป็นโจรตักฆ่าคนเพื่อนำเนื้อ มากิน ได้ชื่อว่า โจรโปริสาท

วันหนึ่งโจรโปริสาทได้รับบาดเจ็บจึงบวงสรวงรุกขเทวดาให้แผลหายภายใน 7 วัน ด้วยกษัตริย์ 101 องค์ในชมพูทวีปทั้งหมด ต่อมาแผลได้หายใน 7 วัน โจรโปริสาทเข้าใจว่าเป็นไปด้วยอำนาจของเทวดา จึงออกตามล่าเหล่ากษัตริย์เพื่อจะนำมาทำพิธีกรรม ครั้นนั้นยักษ์ที่เคยเกิดเป็นสหายกันได้แสดงตัวแล้วให้มนต์ ชื่อบทลักษณะที่ทำให้มีกำลัง วังได้เร็ว มีเดชสูง โจรโปริสาทเรียนมนต์นั้นไว้ จึงทำให้จับพระราชบิดาในขณะเสด็จประพาสพระราชอุทยานได้ 101 พระองค์ ภายใน 7 วัน รุกขเทวดาเห็นการกระทำนั้น จึงคิดว่าแผลที่หายนั้น

ไม่ใช่อำนาจของเรา เราได้เป็นผู้กระทำ การทำพิธีกรรมของโจรโปลิสาทจะทำความพินาศให้แก่เหล่าพระราชา จึงไปเข้าเฝ้าท้าวสักกเทวราช ทรงกล่าวว่าสุตโสมจะเป็นผู้ปราบโจรโปลิสาทได้ และจะรักษาชีวิตของพระราชาทิ้งหลายไว้ด้วย จึงออกอุบายให้โจรโปลิสาทไปจับตัวพระเจ้าสุตโสม เมื่อโจรโปลิสาทจับพระเจ้าสุตโสมได้แล้ว เกิดความประหลาดใจว่า ด้วยอำนาจของสิ่งใดที่ทำให้พระเจ้าสุตโสมไม่กลัวต่อความตาย จึงขอให้แสดงสตารหาคาถา ให้ฟัง เมื่อฟังจบแล้วพระเจ้าสุตโสมได้ขอให้โจรโปลิสาทเลิกกินเนื้อมนุษย์ โจรโปลิสาทยอมทำตาม แล้วตั้งตนอยู่ในศีล 5 กลับไปครองพระราชสมบัติสืบต่อไป

เมื่อทรงแสดงพระธรรมเทศนาจบลงแล้วได้ตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลายตถาคตได้ทรมานพระองค์คูลิมาล ในบัดนี้เท่านี้ก็หาไม่ แม้ในกาลก่อนตถาคตก็ได้ทรมานเธอแล้วเหมือนกัน” พระอรรถกถาจารย์สรุปว่าโจร โปลิสาท ได้เป็นองคคูลิมาล, กาฬหัตถิเสนapati ได้เป็นสารีบุตร, นันทพราหมณ์ ได้เป็นอนนท, รุกขเทวดา ได้เป็นกัสสป, ท้าวสักกะ ได้เป็นอนรุทธะ, พระราชา 101 พระองค์ที่เหลือ ได้เป็นพุทธบริษัท พระเจ้าสุตโสมคือพระสัมมาสัมพุทธเจ้า (ขุททกนิกาย ชาดก อสตีนิบาต อรรถกถา)

อรรถกถาปัญจวชาดก กล่าวว่า พระองคคูลิมาลได้เกิดเป็นยักษ์ชื่อ สีเลสโสมะ มีนิสัยดุร้ายชอบฆ่าคน ในกาลนั้นพระโพธิสัตว์บังเกิดเป็นปัญจวชาดก หลังจากจบการศึกษาที่เมืองตักกสิลาแล้ว ได้เสด็จกลับ พระนคร พบสีเลสโสมยักษ์ระหว่างทาง พระองค์ไม่มีความหวาดเกรงต่อยักษ์ แม้จะถูกยักษ์จับตัวไว้แล้ว ยักษ์นั้นก็ไม่นึกกลัวที่จะกินพระราชกุมาร จึงได้ปล่อยพระองค์ไป ทรงแสดงธรรมการบิณฑบาตพศุราย ชักจูงให้ดำรงอยู่ในศีล 5 ตักเตือนด้วยอัปมาทธรรม กระทำยักษ์ให้เป็นเทวดารับพิธีกรรมอยู่ในป่า ที่สุดแห่งชาดกนั้นพระอรรถกถาจารย์กล่าวว่า สีเลสโสมยักษ์ ได้มาเป็นพระองคคูลิมาล, ปัญจวชาดก ได้มาเป็นพระพุทธเจ้า (ขุททกนิกาย ชาดก เอกกนิบาต อรรถกถา)

อรรถกถาสุนชาดก กล่าวว่า พระองคคูลิมาลได้เกิดเป็นยักษ์ชื่อ มรรคเทพ เกิดที่ต้นไทรและได้สิทธิ ในการกินสัตว์ที่เข้าไปอยู่ใต้ต้นไม้ที่ต้นอาศัยอยู่จากท้าวเวสสุวัณ วันหนึ่งพระราชาสัตว์ไปล่าสัตว์แล้วเผลอหลับไปใต้ต้นไม้ยักษ์จะจับกิน พระราชาตอรองว่าจะส่งคนมาให้กินทุกวันพร้อมสำหรับอาหาร ยักษ์จึงปล่อยตัวไป จากนั้นพระราชาสัตว์ได้ส่งนักโทษมาให้จนหมดเรือนจำ จึงประกาศว่าจะให้เงินพันกหาปณะสำหรับคนที่ รับอาสาถือภัตตาหารไปให้ยักษ์ ครั้นนั้นพระโพธิสัตว์เกิดเป็นคนยากไร้มีนามว่าสุนตมานพ รับอาสาที่จะนำสำหรับไปให้ยักษ์ เพื่อแลกกับเงินพันกหาปณะให้กับมารดา และประสงค์ที่จะไปทรมานยักษ์นั้น เพื่อทำความสวัสดีแก่มหาชน เมื่อไปถึงได้กล่าวถึงโทษของการทศิลที่ยักษ์ได้ทำอกุศลกรรมไว้ จึงเกิดเป็นผู้กักขะ หยาบคาย มีเลือดเนื้อผู้อื่นเป็นอาหาร ต่อแต่นี้ไปอย่าได้ทำอกุศลกรรมอีก สอนให้ยักษ์ดำรงตนอยู่ในศีล 5 แล้วพ่ายักษ์นั้นเข้าไปอยู่ในเมือง ที่สุดแห่งชาดกพระอรรถกถาจารย์สรุปว่า มรรคเทพยักษ์ คือพระองคคูลิมาล, พระราชา คือพระอนนท, สุนตมานพ คือพระพุทธเจ้า (ขุททกนิกาย ชาดก สัตตกนิบาต อรรถกถา)

อรรถกถาขยทิสชาดกกล่าวว่า พระโพธิสัตว์อุบัติเป็นอลิณสัตตกุมาร เป็นพระราชโอรสของพระเจ้าชัยทิส ซึ่งมีเนื้อความคล้ายกับเรื่องสุตโสมชาดก คือ พระเจ้าชัยทิสรับปากกับพราหมณ์ไว้ว่าจะกลับมาฟังสตารหาคาถา หลังจากที่ได้เสด็จออกล่าสัตว์ แต่กลับถูกยักษ์โปลิสาทซึ่งก็คือพี่ชายของเจ้าชัยทิสเอง ที่เคยถูกนางยักษ์ฉกจับตัวไป แล้วถูกเลี้ยงด้วยวิธีแห่งยักษ์ แต่ตอนนั้นพระองค์ไม่ทราบความจริง จึงได้ตอรองกับยักษ์ว่าจะขอกลับมาฟังคาถาของพราหมณ์เพื่อรักษาสัจจะที่ได้ให้ไว้ แล้วจะเสด็จกลับมาให้ยักษ์กินเป็นอาหาร เมื่อ

ลีนสัตตกุमारทราบเรื่อง จึงขอไปแทนพระราชบิดาด้วยความกล้าหาญดูจราชสีห์ โดยระลึกถึงคุณของมารดา เป็นเครื่องคุ้มครองให้กลับมาได้โดยสวัสดิ์ ยักษ์เห็นดังนั้นก็เกิดความตกใจกลัวในความมองอาจ คิดว่าเราไม่ อาจจะกินเนื้อพระกุมารนี้ได้ จึงออกอุบายไล่ให้ไปเสีย แล้วปล่อยตัวกลับไปยังพระนคร พระกุมารทราบว่ายักษ์ ตนนี้ไม่ใช่ยักษ์ แต่เป็นพระปิตุลาของพระองค์ แต่ยักษ์ได้คำนวณว่าตนไม่ใช่มนุษย์ จึงนำความขึ้นกราบทูลพระ บิดา แล้วให้ดาบผู้มีจักขุทิพย์ตรวจดู เมื่อทราบความจริงยักษ์ได้ออกบวชเป็นฤๅษี ที่สุดแห่งชาดก พระอรรณ กกาจารย์สรุปว่า พระดาบส ได้มาเป็นพระสารีบุตร, ยักษ์ได้มาเป็นพระองคุลิมาล, พระกนิษฐภคินีได้มาเป็น นางอุบลวรรณาเถรี, พระอัคคมเหสี ได้มาเป็นพระมารดาพระราหุล, อลีนสัตตราชกุมารได้มาเป็นพระพุทธรเจ้า (ขุททกนิกาย ชาดก ตีสนิทินาต อรรณกกา)

จากประวัติของทั้งสองท่านที่ได้ยกมาข้างต้นจะเห็นได้ว่าพระเจ้าอชาตศัตรูในอดีตชาติ ได้เคยทำ อนันตริยกรรม แม้ท่านจะพ้นจากวิบากกรรมที่ทำในครั้งนั้นมาแล้ว แต่ก็ยังกลับมาทำกรรมนั้นซ้ำอีก และหาก ท่านไม่ปลงพระชนม์พระราชบิดา ธรรมจักขุก็จะเกิดขึ้นแก่พระองค์ คือการบรรลุโสดาปัตติมรรค ภายหลังจาก ได้ฟังพระสัทธรรม (ทมิฬนิกาย สิลขันธวรรค) ส่วนพระองคุลิมาลนั้นท่านได้เคยเกิดเป็นยักษ์อยู่หลายชาติ เมื่อ ได้มาเกิดร่วมยุคกับพระพุทธรเจ้าก็ยังละความหยาบช้า เลือดเย็น มุ่งทำลายชีวิตคนไม่ได้ แต่กรรมในอดีต ที่ได้ พบกับพระโพธิสัตว์หลายภพชาติ จึงมีโอกาสปรับตัวสั่งสมบารมี ไม่หลงทำอนันตริยกรรม ออกบวชเป็นฤๅษีใน พระพุทธศาสนา ซึ่งการกลับตัวของท่านได้เป็นเครื่องยืนยันถึงพระพุทธานุภาพ และพระมหากรุณาคุณของ พระองค์ ที่สามารถเปลี่ยนใจโจรใจบาปให้กลับเป็นคนดี ซึ่งมีผลอย่างมากต่อการสร้างศรัทธาเลื่อมใส ให้เกิดขึ้น ในหมู่ประชาชนและเหล่าฤๅษี อีกทั้งการออกบวชของท่านก็เป็นเหตุให้ทรงบัญญัติพระวินัยข้อที่ว่าห้ามโจร มี ชื่อเสียงบรรพชา (วินัยปิฎก มหาวรรค)

จะเห็นได้ว่าอวิชชาหรืออาสวะที่นอนเนื่องอยู่ในจิตสันดานนั้น เป็นอันตรายสำหรับสังสารวัฏ โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือการล่วงอนันตริยกรรม ซึ่งเป็นกรรมที่นำบุคคลไปสู่นรกภูมิ โดยไม่มีกรรมอื่นมาห้าม การให้ผลของกรรมนั้นได้ แม้ว่าท่านทั้งสองจะเป็นติเหตุบุคคลที่สามารถที่จะบรรลุจริยธรรมได้ในชาตินี้ก็ตาม และการให้ผลของอนันตริยกรรมก็มีโทษมาก การที่ไม่เสด็จไปโปรดพระเจ้าอชาตศัตรูของพระองค์ อาจมี เบื้องหลังประการต่างๆ โดยตั้งข้อสังเกตดังต่อไปนี้

วิเคราะห์การเสด็จไปโปรดอหิงสกะแต่ไม่เสด็จไปโปรดพระเจ้าอชาตศัตรู

ปัจจัยแวดล้อมที่อาจมีผลต่อการเสด็จไปโปรดบุคคลของพระพุทธรเจ้า ในกรณีของอหิงสกะและ พระ เจ้าอชาตศัตรู สันนิษฐานว่าประกอบด้วย พระชันษาของพระพุทธรเจ้า ศรัทธาของท่านทั้งสอง การสั่งสมบารมี วิบากกรรม ปัจจัยด้านการเมือง โดยผู้เขียนจะได้วิเคราะห์ตามลำดับ ดังนี้

1. พระชันษาของพระพุทธรเจ้า อหิงสกะมณพ-เหตุการณ์เกิดขึ้นในพรรษาที่ 20 (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2553) พระพุทธรเจ้ายังมีพระชันษาไม่มากนัก สามารถเสด็จไปได้โดยลำพังพระองค์เดียว

พระเจ้าอชาตศัตรู-เหตุการณ์เกิดขึ้นในพรรษาที่ 37 (วชิรญาณวโรรส, 2542) ก่อนปรินิพพาน 8 ปี (เกิดขึ้นภายหลังจากเสด็จไปโปรดอหิงสกะมณพ 18 ปี) ในขณะนั้นพระพุทธรเจ้าทรงมีพระชันษามากแล้ว

ปัจจัยที่เกี่ยวกับพระชันษาของพระพุทธเจ้าพบว่า เมื่อเสด็จไปโปรดอหิงสกพระองค์ยังมีพระชันษา ไม่มาก และทรงใช้ฤทธิ์พร้อมทั้งพระปัญญาเทศนาสั่งสอน โดยทรงตั้งคำถามให้หยุดคิดอย่างฉับพลัน เพื่อให้ อหิงสกที่อยู่ในจุดวิกฤตของชีวิตที่กำลังประสบกับความทุกข์ ความสับสน ความเหนื่อยล้าจากการฆ่าคน และ กำลังจะทำอนันตริยกรรม ให้ได้สติ จนสามารถกลับตัวและบรรลอรหัตตผลได้ในที่สุด

ในส่วนของพระเจ้าอชาตศัตรูพบว่า ขณะนั้นที่ประทับของพระพุทธเจ้ากับพระราชวังของพระเจ้า อชาตศัตรูอยู่ไม่ไกลกัน จากการที่พระเจ้าพิมพิสารทรงเสวยสุขในขณะที่ถูกคุมขัง ด้วยการทอดพระเนตรเห็น เชาคิณภูมิที่พระพุทธเจ้าทรงประทับอยู่ จนเป็นเหตุให้พระเจ้าอชาตศัตรูสั่งปิดประตูและหน้าต่างทุกบาน จึง ทรงเปลี่ยนมาเดินจงกรมแทน จนถูกกรีดพระบาทแล้วทิวศตในที่สุด การที่พระเจ้าพิมพิสารทอดพระเนตร เห็นที่ประทับของพระพุทธเจ้าได้ แสดงให้เห็นว่าระยะทางไม่ไกลกัน และถึงแม้ว่าจะมีอุปสรรคในด้าน พระ ชันษาจริง หากทรงมีพุทธประสงค์ที่จะเสด็จไป ยังทรงสามารถใช้ฤทธิ์ได้เช่นเดียวกับการใช้ฤทธิ์เพื่อโปรดอหิงส กะ

2. ศรัทธาของบุคคลทั้งสอง อหิงสกมาณพ-ไม่ปรากฏว่าเคยเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้ามาก่อน ศรัทธาจึงมี ไม่มากหรืออาจจะไม่มีเลยเพราะไม่คุ้นเคยกับพระองค์ แม้ว่าจะเป็นบุตรบุโรหิตในราชสำนักพระเจ้าปเสนทิ โกศลก็ตาม

พระเจ้าอชาตศัตรู-ทรงมีบุคคลที่เลื่อมใสอย่างแรงกล้าอยู่แล้วคือพระเทวทัต ดังจะเห็นได้จากการที่ ทรงสร้างวิหารพร้อมทั้งส่งสารถีไปบำรุงพระเทวทัตทั้งเช้าและเย็นวันละ 500 ภายหลังจากที่พระ เทวทัตแสดงฤทธิ์ให้ปรากฏต่อพระพักตร์

ปัจจัยด้านความศรัทธาพบว่า ทั้งสองท่านไม่มีศรัทธาในพระพุทธเจ้า แต่จากหลักฐานที่ปรากฏอยู่ใน พระไตรปิฎกนั้น มีเป็นอันมากที่ทรงโปรดบุคคลที่ไม่มีศรัทธา มีปกติเป็นมิจฉาทิฐิ ให้กลับเป็นผู้มีศรัทธา ประกาศตนถึงพระรัตนตรัยเป็นที่พึ่งที่ระลึก จนได้บรรลุผลสูงสุดในทางพระพุทธศาสนา เช่น อัคคิกภรทวาช พราหมณ์ ในอัคคิกสูตร (สังยุตตนิกาย สคาถวรรค) สุนทริกภรทวาชพราหมณ์ ในสุนทริกสูตร (สังยุตตนิกาย สคาถวรรค) เป็นต้น ดังนั้น ความมีศรัทธาต่อพระองค์หรือไม่ จึงอาจไม่ใช่เหตุผลหลักในการเสด็จไปโปรด บุคคล

3. การสั่งสมบารมีของบุคคล อหิงสกมาณพ-แม้ว่าอหิงสกมาณพจะคร่ำชีวิตคนเป็นอันมาก แต่จาก ประวัติของท่านที่พระอรชรภิกษุจารย์ได้เล่าไว้ในชาดกต่างๆ พบว่าทุกชาติที่ท่านเกิดมาแม้ว่าจะทำกรรมหนัก แต่ไม่เป็นอนันตริยกรรม และสามารถกลับใจมากระทำความดีได้ทุกชาติ

พระเจ้าอชาตศัตรู-ในชาติที่ท่านเกิดเป็นพรหมทัตกุมาร ได้เคยวางแผนปลงพระชนม์พระบิดา เพื่อยึด ราชสมบัติขึ้นครองราชย์แทน พระโพธิสัตว์ได้เสด็จไปโปรดจึงหันมาประพฤติตนอยู่ในศีล 5 หลังจากทิวศต แล้วก็ไปสูโสฬสมุททินรก

ปัจจัยด้านการสั่งสมบารมีของบุคคลพบว่า ท่านทั้งสองสั่งสมบารมีมาแตกต่างกัน โดยอหิงสกมาณพ ไม่เคยก้าวล่วงอนันตริยกรรม และได้เคยถวายภัณฑะ คือบริขารแปดแก่ผู้มีศีลในปางก่อน เป็นเหตุให้ท่านได้ บาตรและจีวรอันสำเร็จด้วยฤทธิ์ ภายหลังจากพระดำรัสว่า “เธอจงมาเป็นภิกษุเถิด ธรรมอันเรากล่าว ดีแล้ว

เธอจงประพาศพรหมจรรย์ เพื่อทำที่สุดทุกข์โดยชอบเถิด” (มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสก์ อรรถกถา) นอกจากนี้ ในปรมัตถทีปนียังอธิบายเหตุที่อหิงสกะมีกำลังมากเท่าช้างสาร 7 เชือก เป็นเพราะกำลังแห่งบุรพกรรม คือ ในคราวที่โลกว่างจากพระพุทธเจ้า อหิงสกะได้เกิดเป็นชวานา ได้เห็นพระปัจเจกพุทธเจ้าองค์หนึ่ง เปียกฝน มีจีวรเปียชุ่ม ถูกความหนาวเปียดเปียน เข้าไปยังพื้นที่นาของตน เกิดปีติโสมนัสว่า”บุญเขตปรากฏแก่เราแล้ว” จึงก่อไพลว้ย ด้วยกำลังแห่งกรรมนั้น เขาจึงเป็นผู้เพียบพร้อมด้วยกำลังกายและกำลังปัญญา ในที่ที่เกิดแล้ว ในอรรถกถาสุดท้ายจึงมีกำลังเท่าช้างสาร 7 เชือก (ขุททกนิกาย เถรคาถา อรรถกถา) อีกทั้งท่านยังเป็นปัจฉิมภวิกาสัตว์ คือ สัตว์ผู้เกิดในภพสุดท้ายจะได้บรรลุอรหัตผลในชาตินี้ จึงปรากฏอยู่ในข่ายพระญาณ เป็นเหตุให้พระพุทธเจ้าเสด็จไปโปรด นับเป็นบารมีธรรมที่ท่านได้สั่งสมมาเป็นปัจจัยทำให้บรรลุเป็นพระอรหันต์ และอภิสกกรรมที่ยังไม่ให้เกิดจึงเป็นอโหสิกรรม

ส่วนพระเจ้าอชาตศัตรูได้สั่งสมบารมีธรรมในอดีตมาน้อยกว่า เพราะผลของอนันตริยกรรมจึงต้อง ใช้กรรมอยู่ในนรกเป็นเวลานาน ไม่มีโอกาสสั่งสมกุศลบารมี ซึ่งในประเด็นนี้อาจจะมีผู้แย้งว่า เมื่อพระเจ้าอชาตศัตรูประกาศตนขอถึงพระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์ ว่าเป็นสรณะตลอดชีวิตแล้ว อีกทั้งยังสร้างคุณประโยชน์ให้กับพระศาสนาอีกมากมาย เหตุใดจึงยังตกนรกได้ ในเมื่อข้อความในสมยสูตรแสดงว่า “บุคคลทั้งหลายผู้ถึงพระพุทธเจ้าเป็นสรณะ จักไม่ไปสู่อบายภูมิ ละร่างกายอันเป็นของมนุษย์แล้ว จักบังเกิดเป็นเทวดาโดยสมบูรณ์” (สังยุตตนิกาย สคาถวรรค) อธิบายได้ว่า เป็นเพราะกรรมที่ทำปิตุฆาต เป็นกรรมที่ส่งผลแรงเหนือกรรมอื่น จึงทำให้เมื่อสวรรคตแล้วต้องไปสู่โลหกุมภินรกทันที กุศลกรรมอื่นไม่อาจเข้ามาแทรกได้ แม้ว่าภายหลังจะประกาศตนถึงไตรสรณคมน์ก็ตาม

พระมหากรุณาคุณของพระพุทธเจ้าที่ไม่มีประมาณในสรรพสัตว์ทั้งหลายนี้ หากสัตว์เหล่านั้นได้สั่งสมบุญบารมีไว้ด้วยอำนาจทานและศีล เป็นต้น ในสำนักของพระพุทธเจ้าองค์ก่อนๆ ถึงแม้ว่าบุคคลเหล่านั้น จะไม่ได้บรรลุผลใดๆ เลยจากการเสด็จไปโปรดของพระองค์ ทำได้เพียงดำรงตนอยู่ในสรณคมน์ ถึงพระรัตนตรัยเป็นที่พึ่งที่ระลึก พระองค์ก็จะเสด็จไปอนุเคราะห์ ซึ่งปรากฏหลักฐานอยู่เป็นอันมาก เช่น กสิการทวาชพราหมณ์ ในกสิการทวาชสูตร (สังยุตตนิกาย สคาถวรรค) อุทยพราหมณ์ ในอุทยสูตร (สังยุตตนิกาย สคาถวรรค) เป็นต้น ในอรรถกถาสีสุตรกล่าวว่า หากบุคคลใดปรากฏอยู่ในข่ายพระญาณ พระองค์จะเสด็จไปอนุเคราะห์เพื่อให้มหาชนบางพวกดำรงอยู่ในสรณคมน์ บางพวกดำรงอยู่ในศีล 5 บางพวกดำรงอยู่ในโสดาปัตติผล สกทาคามีผลและอนาคามีผลอย่างใดอย่างหนึ่ง บางพวกบวชแล้วดำรงอยู่ในอรหัตซึ่งเป็นผลอันเลิศ (สังยุตตนิกาย สคาถวรรค อรรถกถา) ทรงบำเพ็ญโลกัตถจริยา คือการบำเพ็ญประโยชน์แก่มหาชนได้อย่างสมบูรณ์

4. วิบากกรรมของบุคคล อหิงสกมาณพ-แม้ว่าจะเป็นพระอรหันต์แล้วแต่ยังต้องรับผลกรรมที่เคยฆ่ามนุษย์ไว้ ด้วยการถูกขว้างปาด้วยหินขณะออกบิณฑบาต แต่เมื่อท่านนิพพาน วิบากกรรมนั้นก็สิ้นสุดลง ไม่ต้องรับผลเป็นอโหสิกรรม

พระเจ้าอชาตศัตรู-ภายหลังจากปลงพระชนม์พระราชบิดาแล้ว ทรงหวาดกลัวว่าจะถูกแผ่นดินสูบไปสู่อเวจีมหานรกเหมือนพระเวททต ไม่มีความสบายใจในราชสมบัติที่ได้มา พระองค์มิได้บรรทมเลย พอจะเคลิ้มหลับก็ปรากฏคล้ายนายนิรยบาลมาผลักให้ตกไปในแผ่นดินเหล็กหนา 9 โยชน์ แล้วตีแทงด้วยหาวเหล็ก หรือมีอาการคล้ายกับถูกสุนัขทั้งหลายแทะเนื้อกิน จึงทรงเปล่งพระสุรเสียงด้วยสำเนียงอันน่าสะพรึงกลัว

ประทับนั่งเพื่อบรรเทาความหลับ (ขุททกนิกาย ชาดก สักกนิบาต อรรถกถา) เมื่อสวรรคตแล้วต้องใช้กรรมอยู่ในโลกภูมิอุสสทนรก (นรกกระทะทองแดง) 60,000 ปี ดังแสดงในอรรถกถาสัมมัญญผลสูตรว่า “...พระเจ้าอชาตศัตรูนี้จะบังเกิดในโลกภูมิทนรก ตกไปเบื้องล่าง 30,000 ปี ถึงพื้นเบื้องล่างแล้วไพล่ขึ้นเบื้องบนอีก 30,000 ปี กลับมาถึงพื้นเบื้องบนแล้วจึงจะพ้นได้...” (ทีฆนิกาย สีลขันธวรรค อรรถกถา)

ในกรณีนี้มีข้อสังเกตประการหนึ่ง คืออนันตริยกรรมของพระเทวทัต ที่เป็นเหตุให้ท่านลงสู่เวจิมหานรก ต่างจากอนันตริยกรรมของพระเจ้าอชาตศัตรู ที่ไปสุโลกภูมิซึ่งเป็นอุสสทนรก (นรกบิวาร) เนื่องจากวัตถุที่เป็นเหตุของการทำอนันตริยกรรมต่างกัน คือ วัตถุที่เป็นเหตุให้ทำอนันตริยกรรมของพระเทวทัตคือ พระพุทธเจ้า ซึ่งมีคุณมากกว่าพระเจ้าพิมพิสารที่เป็นพระอริยบุคคลชั้นโสดาบัน และพระเทวทัตได้ล่วงอนันตริยกรรมหลายข้อโดยเฉพาะอย่างยิ่งสังฆเภท ซึ่งเป็นกรรมที่ให้ผลก่อนอนันตริยกรรมอื่นดังที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น ทำให้ท่านต้องไปสุเวจิมหานรก ส่วนวัตถุที่เป็นเหตุทำอนันตริยกรรมของพระเจ้าอชาตศัตรู แม้ว่าจะเป็นปิตุฆาตผู้เป็นพระอริยบุคคลชั้นโสดาบันก็ตาม แต่คุณของวัตถุที่เป็นเหตุไม่เท่ากับอนันตริยกรรมของพระเทวทัต ด้วยเหตุนี้วิบากกรรมที่พระเทวทัตและพระเจ้าอชาตศัตรูได้รับ จึงต่างกัน

พระเจ้าพิมพิสาร-นอกจากวิบากกรรมของท่านทั้งสองแล้ว พบว่ามีวิบากกรรมของบุคคลอื่นเกี่ยวข้องด้วย คือวิบากกรรมของพระเจ้าพิมพิสาร ดังปรากฏในอรรถกถาสัมมัญญผลสูตร สรุปความว่า ในอดีตพระเจ้าพิมพิสารได้สวมฉลองพระบาทเข้าไปในลานพระเจดีย์ และนำพระบาทที่ไม่ได้ชำระเหยียบเสือก ที่ปูลาดไว้สำหรับนั่ง ผลของกรรมจึงทำให้พระองค์ในชาตินี้ ถูกกรีดพระบาทถึงแก่วังคต (ทีฆนิกาย สีลขันธวรรค อรรถกถา) พระพุทธเจ้าทรงรู้อาจจะเกิดเหตุการณ์เช่นนี้ขึ้น จึงเสด็จไปเตือนสติพระเจ้าพิมพิสารด้วยพระกรุณาเรื่องอันตรายจากพระราชากุมาร แต่พระเจ้าพิมพิสารก็ไม่อาจที่จะกำหนดรู้ได้ ดังที่อธิบายในอรรถกถาสุชาดกสรุปความว่า

เมื่ออชาตศัตรูกุมารประสูติแล้ว พระบิดาทรงรักใคร่พระโอรสเป็นอย่างมาก วันหนึ่งพระพุทธเจ้าพร้อมภิกษุ 500 เสด็จไปรับภตตังพระราชนิเวศน์ แต่พระเจ้าพิมพิสารไม่ได้ใส่ใจที่จะฟังธรรม เพราะมัวชื่นชมพระโอรส พระพุทธเจ้าทราบความประมาทของพระราชาจึงตรัสเล่าเรื่องในอดีตว่า ครั้งนั้นพระโพธิสัตว์ เป็นอาจารย์ทิศาปาโมกข์ในเมืองตักกสิลา สอนศิลปะแก่ราชากุมารและพราหมณ์กุมารเป็นจำนวนมาก เมื่อครั้งเรียนจบอาจารย์ได้ตรวจดูพบว่าในกาลภายหน้า พระราชากุมารจะมีอันตรายเพราะพระโอรส จึงได้ให้คาถา 4 บทแก่พระราชากุมาร และกำชับว่าเมื่อพระโอรสของเจ้าชายมีชนมายุ 16 พรรษา ให้ท่องคาถา 4 บทนี้ในเวลาต่างๆ เช่น เมื่อจะเสวยกระยาหาร เมื่อมีพระราชพิธีใหญ่ เมื่อเสด็จขึ้นปราสาท เมื่อเสด็จเข้าห้องบรรทม พระราชากุมารรับคำแล้วกราบลาอาจารย์กลับพระนคร ได้ดำรงอยู่ในราชสมบัติ เมื่อโอรสของพระองค์มี พระชนมได้ 16 พรรษา มีความคิดที่จะปลงพระชนม์บิดาเพื่อยึดราชสมบัติ ไม่มีใครทัดทานจึงลงมือกระทำการต่างๆ แต่พระราชาได้ฟังคำของอาจารย์ที่เคยให้ไว้ ได้ท่องคาถา 4 บทในเวลาต่างๆ ซึ่งตรงกับช่วงเวลาที่พระโอรสจะลอบทำร้าย จึงทำให้รอดพ้นจากการถูกปลงพระชนม์ อาจารย์ทิศาปาโมกข์ในครั้งนั้นคือ พระพุทธเจ้า พระศาสดาทรงยกพระธรรมเทศนานี้ขึ้นมาเพื่อเตือนสติ แต่พระเจ้าพิมพิสารก็ไม่อาจกำหนดรู้ จึงถูกพระโอรสปลงพระชนม์ (ขุททกนิกาย ชาดก จตุกกนิบาต อรรถกถา)

5. เหตุผลทางการเมือง อหิงสกมาณพ-เป็นบุตรชายบุโรหิตในราชสำนักของพระเจ้าปเสนทิโกศล แคว้นโกศล ไม่มีอำนาจ ที่จะปกครองบ้านเมืองทั้งหมดได้

พระเจ้าอชาตศัตรู-เป็นพระโอรสของพระเจ้าพิมพิสารผู้ครองแคว้นมคธ ทรงดำรงตำแหน่งอุปราช ซึ่งหมายถึงตำแหน่งรัชทายาทที่จะต้องขึ้นครองราชย์ต่อจากพระราชบิดา

พระพุทธเจ้าทรงวางพระองค์เป็นกลางทางการเมือง โดยจะเห็นได้ว่าในขณะที่ยังทรงพระชนม์อยู่ เหตุการณ์บ้านเมืองในขณะนั้น ได้มีการทำสงครามกันอยู่เนืองๆ เช่น การทำสงครามระหว่างพระเจ้าปเสนทิโกศลกับพระเจ้าอชาตศัตรู (สังยุตตนิกาย สคาถวรรค) หรือการทำสงครามระหว่างพระเจ้าอชาตศัตรูกับแคว้นวัชชี (ทีฆนิกาย มหาวรรค) พระองค์ทรงทราบเรื่องราวของการทำสงครามนั้น แต่ก็มิได้เสด็จเข้าไปแทรกแซง อันจะเป็นเหตุให้ชาวบ้านติเตียนได้ว่า พระสมณโคดมเข้าไปยุ่งเกี่ยว เข้าไปก้าวก่ายการปกครองบ้านเมืองของพระมหากษัตริย์ ซึ่งคำติเตียนของคนในสังคมก็อาจเป็นสาเหตุหนึ่งในการกำหนดขอบเขตและข้อปฏิบัติในพระพุทธศาสนา ดังที่จะเห็นได้จากวินัยของพระที่ทรงบัญญัติขึ้นนั้น ส่วนมากเป็นไปเพื่อป้องกันคำติเตียนของมหาชน

สรุป

พุทธกิจ 5 ประการเป็นกลยุทธ์สำคัญในการทำงานของพระองค์ ทำให้การเผยแผ่พระศาสนาที่ทรงประดิษฐานไว้เป็นไปได้อย่างมีประสิทธิภาพ อีกทั้งการแสดงธรรมของพระองค์ยังเป็นระบบการทำงานที่มีการศึกษาข้อมูล การประเมินผล และสรุปผลในการแสดงธรรมทุกครั้ง โดยหลังจากที่บุคคลนั้นๆ ปรากฏในข่ายพระญาณ ทรงรู้ว่าเขาเป็นใคร? มีอุปนิสัยบารมีอย่างไร? แสดงธรรมอะไรจึงได้ผล? ภายหลังจากแสดงธรรมแล้ว ผลจะออกมาเป็นอย่างไร? ดังนั้นการแสดงธรรมทุกครั้งของพระองค์ จึงบังเกิดผลเป็นอัสจรรย์เพราะจะทรงแสดงเฉพาะแก่ผู้เป็นพุทธเวไนย คือสามารถแนะนำให้รู้ได้เป็นหลัก ด้วยเหตุนี้พระองค์จึงเสด็จไปโปรดอหิงสกมาณพ เมื่อกำลังจะทำอนันตริยกรรม แม้ว่าจะเคยทำกุศลกรรมมามากแต่ก็ไม่ถึงอนันตริยกรรม ท่านมีโอกาสสั่งสมบารมีอย่างต่อเนื่อง และการเกิดของท่านในชาตินี้ก็เป็นชาติสุดท้าย เรียกว่าปัจฉิมภวิสัตว์ จึงเป็นเหตุให้ปรากฏอยู่ในข่ายพระญาณ ส่วนอดีตพระเจ้าอชาตศัตรุนั้นต้องใช้เวลาในโลภมถิณทรอยู่เป็นเวลานาน โอกาสในการสั่งสมบารมีจึงมีน้อยกว่า แต่เมื่อท่านพ้นกรรมที่ทำในภพนี้แล้ว กุศลที่ได้เคยทำไว้ก็จะมาให้ผล

นอกจากนี้ยังมีวิบากกรรมของพระเจ้าพิมพิสารเข้ามาเกี่ยวข้อง ที่ได้เคยใส่ถ่วงพระบาทเข้าไปในลานพระเจดีย์ และนำพระบาทที่ไม่ได้ชำระเหยียบเสือกที่ปูลาดไว้สำหรับนั่ง ด้วยผลแห่งกรรมนั้น จึงทำให้พระองค์ในชาตินี้ถูกกริตพระบาทจนถึงแก่ทิวงคต กรรมจึงเป็นสิ่งที่ไม่มีช้อยกเว้น ไม่มีบุคคลใดที่จะต้านทานได้ แม้แต่พระศาสดาเองก็ต้องรับผลของกรรมที่ทรงเคยทำไว้ในอดีตถึง 14 ประการ ซึ่งพระองค์ทรงแสดงไว้ปรากฏอยู่ในคัมภีร์อุปทาน อาทิ กรรมดีที่เคยถวายผ้าไว้ในอดีต จึงเป็นปัจจัยให้พระองค์ได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า, กรรมที่เคยใส่ร้ายพระปัจเจกพุทธเจ้า บาปกรรมนั้นส่งผลให้ไปเกิดอยู่ในนรก เสวยทุกข์เวทนาอย่างแสนสาหัส เศษกรรมที่ยังเหลืออยู่จึงทำให้ถูกนางสุนทริกาใส่ร้ายว่านางตั้งครรภ์กับพระองค์, กรรมที่เคย

ฆ่าน้องชายต่างมารดา เมื่อตายจากชาตินั้นบาปกรรมส่งผลให้ไปเกิดอยู่ในนรกเป็นเวลานาน เศษกรรมที่ยังเหลือส่งผลให้พระองค์ถูกพระเทวทัตกลืนหินกระทบพระบาท จนหื้อพระโลหิต, กรรมที่เคยเยาะเย้ยพระพุทเจ้าว่าเหตุใดจึงตรัสรู้ซ้ำ ผลกรรมนั้นส่งผลให้พระองค์หลงทางในการแสวงหาโมกธรรมด้วยการบำเพ็ญทุกรกิริยา ประสบกับทุกข์ทรมานเป็นเวลา 6 ปี เป็นต้น (ขุททกนิกาย อปทาน)

นอกจากเรื่องของผลกรรมแล้ว ประเด็นทางการเมืองก็อาจเป็นสาเหตุหนึ่งที่ไม่เสด็จไปโปรด เนื่องจากพระเจ้าพิมพิสารได้ทรงแต่งตั้งพระเจ้าอชาตศัตรูไว้ในตำแหน่งรัชทายาท ที่จะขึ้นครองราชย์สมบัติ ต่อจากพระองค์ การที่จะเสด็จเข้าไปยังนั่น ชาวบ้านอาจจะมองได้ว่าพระองค์ไม่ประสงค์ที่จะให้พระเจ้าอชาตศัตรูขึ้นครองราชย์ เพราะจะทำให้พระองค์เสียประโยชน์ เนื่องจากในขณะนั้นพระเจ้าอชาตศัตรูมีใจฝักใฝ่พระเทวทัต หากพระเจ้าอชาตศัตรูได้ขึ้นครองราชย์ ก็จะยกย่องเชิดชูพระเทวทัต ทำให้พระเทวทัตขึ้นมาเป็นใหญ่อยู่เหนือพระองค์และได้ปกครองสงฆ์ทั้งหมด เพื่อมิให้ความคิดอกุศลเช่นนี้เกิดขึ้นกับชาวบ้านและเพื่อป้องกันพวกเขาจากบาปกรรมที่ดำหนิตติเตยนกล่าวว่าผู้ที่มีพระภาค พระองค์จึงทรงวางตนอยู่เหนือการเมืองทั้งปวง

กรรมและการให้ผลของกรรมเป็นเรื่องที่พระพุทธศาสนาแสดงไว้เป็นอันมาก จนอาจกล่าวได้ว่าเป็นศาสนาแห่งกรรม เพื่อให้บุคคลตั้งตนอยู่ในความไม่ประมาท มีความสำรวมระวัง เพราะผลของบาปอกุศลนั้นเผ็ดร้อนรุนแรง ส่งผลข้ามภพชาติอย่างยาวนาน คำสอนในพระพุทธศาสนาจึงเปิดโอกาสให้คนที่หลงผิด ได้กลับตัวมาเดินบนเส้นทางแห่งกุศล มีความเห็นเป็นสัมมาทิฐิ ปฏิบัติพัฒนาตนให้ดำรงอยู่ในศีลในธรรม ขัดเกลาภูมิจิตของตนให้สูงขึ้น ไม่ติดต้น หรือปิดโอกาสตนเองอยู่กับอดีตที่ได้เคยทำผิดพลาดไป ดังเช่นทั้งสองท่านที่ได้ยกตัวอย่างมา คนหนึ่งเมื่อวิชาเกิดขึ้นก็สามารถทำวิชาให้ดับไปได้ในชาตินี้ อีกคนหนึ่งเมื่อสำนึกถึงบาปอกุศลที่ตนได้ทำไปแล้ว ก็ขอถึงพระพุทธเจ้าเป็นที่พึ่งที่ระลึก ใช้โอกาสนั้นสร้างมหากุศลที่บุคคลอื่นทำได้ยาก แม้ท้าวสักกะยังยกย่องพระเจ้าอชาตศัตรูว่า “ขึ้นชื่อว่าปุถุชนที่มีศรัทธาเสมอด้วยพระเจ้าอชาตศัตรู ไม่มี” (ทีฆนิกาย มหาวรรค อรรถกถา) และกุศลที่ท่านได้สร้างไว้เองจะเป็นปัจจัยให้ท่านได้เป็นพระปัจเจกพุทธเจ้านามว่า ชีวิติเสส สมดังคาถาธรรมบทเรื่องสัมมชชนเถรวัตถุว่า “ผู้ใดประมาทแล้วในกาลก่อน ภายหลังไม่ประมาท ผู้นั้นย่อมทำให้โลกนี้สว่างไสว ดุจดวงจันทร์พ้นจากเมฆ ฉะนั้น” (ขุททกนิกาย ธรรมบท อรรถกถา)

กรรมและการให้ผลของกรรมเป็นอนิจนโดย ชับซ้อนเกินกว่าที่ปุถุชนจะทำความเข้าใจได้ มีเพียง พระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่ทรงรู้ได้ด้วยพระญาณที่เรียกว่า อินทริยปริปริยัตตญาณและอาสยานุสยญาณ คือญาณที่รู้ความแก่อนของอินทริย์ ความโน้มเอียงและอัธยาศัยของบุคคล ความเป็นผู้ควรบรรลุลหรรณ (ภัพพบุคคล) หรือผู้ไม่ควรบรรลุลหรรณ (อภัพพบุคคล) เป็นต้น เป็นพุทธจักขุที่ไม่สาธารณะแก่สากทั่วไป มิได้เฉพาะพระพุทธเจ้าเท่านั้น เมื่อพระศาสดาได้ทรงดับขันธปรินิพพานไปแล้ว จึงถึงคราวที่เหล่าพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ต้องเตือนตนเองให้สำรวมระวังในเรื่องของอกุศลกรรม เพื่อความสวัสดิ์ในชีวิตของตน จึงจะได้ชื่อว่าเป็นทายาทแห่งธรรมของพระศาสดา.

บรรณานุกรม

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตโต). (2553). *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์* (พิมพ์ครั้งที่ 15).

กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ บริษัท สหธรรมิก จำกัด.

- พระลัทธิธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ. (2565). *ปรมัตถโชติกะ มหาอภิธัมมัตถสังคหฎีกา กัมมจตุกกะ และมรณูปัตติจตุกกะ ปริเฉท 5 เล่ม 2 (หลักสูตรชั้นมัชฌิมอาภิธรรมิกตรี)* (พิมพ์ครั้งที่ 9). กรุงเทพฯ: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ทิพยวิสุทธิ.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2559). *อรรถกถาภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2560). *อรรถกถาภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย* (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส. (2542). *มหาวงศ์สังเขป* (พิมพ์ครั้งที่ 3). กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- เสฐียรพงษ์ วรรณปก. (2544). *พุทธสาวก พุทธสาวิกา: ประมวลประวัติพระเถระพระเถรีสมัยพุทธกาล* (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ: ธรรมสภา.